

فلز کاری نیشابور در دوره ی اسلامی (قرون ۲ تا ۶ ه.ق)

هادی شریفان^۱
مصطفی ده پهلوان^۲

مقدمه

بدون شک کشف فلز و شناخت آن در زندگی بشر موجب پی‌آمدهای عالمانه و دگرگونی‌های سریع فرهنگی گردیده است. کشف فلز و تهیه و تولید صنایع فلزی و هنرپردازی بر روی آن مرهون کار و کوشش مستمر و پی‌گیر نسل‌های پی‌درپی انسان‌هایی است که در این زمینه هوش و استعداد و خلاقیت‌های بسیار به کار برده‌اند. دانش امروزی با تمام پیشرفت‌های خود هنوز نتوانسته به طور روشن و قاطعانه فنون تکنیکی و خلاقیت‌های اعجاب‌آور گذشتگان را توجیه و به طور منطقی و علمی توضیح دهد.

در مقاله و نوشته فوق ما برآنیم که ضمن پرداختن به موضوع فلز کاری نیشابور در قرون اولیه ی اسلامی (قرن ۲-۶ ه.ق)، در ابتدا به شرح مباحثی چون سیر و تحول فلز و فلز کاری، پیشینه ی تاریخی نیشابور و حفريات آن بپردازیم. قابل ذکر است که بخش اعظمی از نوشته ی فوق از کتاب «فلز کاری نیشابور در قرون اولیه ی اسلامی»، نوشته جیمز آلن است که بر اساس یافته‌های حفريات موزه متروپولیتین

چکیده:

با ورود فلز به چرخه ی زیستی بشر تحولی شگرف در زندگی انسان شکل گرفت و رخداد‌های بی شماری در ارتباط با آن به وقوع پیوست. بشر در طول ادوار تاریخی در حد توان فکری خود از فلزات بهره جسته و هم نیازهای مادی خود را با آن تامین کرده و هم خواسته‌های معنوی خود را بر آن مجسم ساخته است. یکی از مکان‌ها و دوره‌هایی که بشربخش زیادی از خلاقیت‌ها و توانایی‌های خود و گذشتگان را در استفاده از فلزات به کار گرفته نیشابور قرون اولیه اسلام (قرون ۲-۶) می‌باشد. در این نوشتار سعی بر آن است به افق‌هایی هر چند ناچیز از فلز کاری و فلزگری نیشابور در دوران مذکور و براساس کاوش‌های باستان‌شناسی گذشته، پرداخته شود.

واژگان کلیدی: نیشابور، فلز کاری اسلامی، اشیاء فلزی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه تهران

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی، دانشگاه تهران

به سرپرستی ویلکینسون به رشته تحریر در آمده است.

سیر تحول فلز و فلزکاری

صنایع دستی ویلکینسون به رشته تحریر در آمده است. صنایع دستی ایران، به ویژه هنر فلزکاری که مبحث مورد نظر ماست، تجلی گاه سنن، آداب و رسوم اقوام ایرانی است و بدین لحاظ چهره‌های بسیاری از هنرمندان به ویژه فلزکاران را غبار فراموشی فراگرفته است. اما شاهکارهای به جای مانده گواهی‌های پر معنی از اندیشمندی و سخت کوشی آنان در آفرینش هنرهای ارزنده ایرانی است. با وجود اینکه ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی ویژه همواره مورد تاخت و تاز قرار داشته، ولی هیچ خللی بر طبع و اراده هنرآفرینان ایران وارد نیاورده تا موجب انهدام و از هم گسیختگی بنیان هنر شود. متأسفانه باستان‌شناسان و هنرشناسان برای شناخت تمدن‌های دوران گذشته، بیشتر به بررسی سفال و بقایای معماری می‌پردازند تا هنرهایی چون فلزکاری. حال در این جا بطور گذرا پیشینه و تاریخچه‌ای از پیدایش و تحول فلز و فلزکاری را ذکر می‌کنیم:

۱- عصر مس سنگی (کلکولیتیک): بشر ابتدا مس را بی‌آنکه ذوب کند، به طور طبیعی و به صورت چکش کاری مورد بهره‌برداری قرار می‌داده و برای ساختن وسایلی مانند درفش و سنجاق به کار می‌برده است. اما با ذوب فلز که از حدود ۳۰۰۰ ق.م آغاز شد انقلابی در فلزکاری و ساخت ابزار به وجود آمد. این انقلاب باعث شد فلز تولیدی به دیگر مناطق صادر شود و موجب رواج فلزکاری و رونق آن شد. وجود معادن مس و دیگر فلزات موجب روابط بازرگانی ایران با مناطقی چون بلخ، هند و همسایگان غربی شد. با توجه به کاوش‌های انجام گرفته قدیمی‌ترین اشیاء فلزی را متعلق به تپه سیلک لایه‌های ۱-۲ می‌دانند، که قدمشان به ۴۰۰۰-۴۵۰۰ ق.م می‌رسد.

۲- عصر مفرغ (برنز): در غرب ایران، قبایل مهاجر هیتی، مینانی و کاسی‌ها که از نژاد قفقازی بودند، در ساخت مفرغ از ۲۵۰۰ ق.م مهارت زیادی داشتند. با مهاجرت کاسی‌ها به لرستان که پیش از هزاره دوم ق.م روی داد که با تجمع هنرمندان این قوم در این ناحیه، تولید مفرغ در لرستان صورتی ابداعی و نو یافت. اصولاً در این زمان، مفرغ‌کاران لرستان با الهام از نسل‌های پیشین در تجسم اشکال خدایان اساطیری در قالب بت‌ها و مجسمه‌های کوچک و بزرگ مذهبی و هم چنین اشکال گوناگون را بر روی ظروف فلزی به دستور کاهنان و متولیان دین می‌ساختند.

۳- عصر آهن: پیدایش و کشف آهن در ایران علاوه بر این که نشان‌دهنده ظهور تمدن و پیشرفت فرهنگ منطقه بود. مقیاس و اساس تعیین ادوار کهن مانند دوران سنگ، مس، مفرغ و آهن شد. آهن را هیتیان و مردم مینانی در غرب ایران از ۱۵۰۰ ق.م می‌شناختند. با کشف این فلز بسیاری از معیارهای زندگی تغییر کرد و از آن در جنگ، کشاورزی و معماری استفاده می‌کردند.

۴- ماد: در مورد صنایع و معماری مادی که با هنر فلزکاری در ارتباط است نمی‌توان مطلب زیادی گفت. یگانه مدرک پرارزشی که ما را به سوی هنر و تمدن مادی راهنمایی می‌کند، گنجینه زیویه است، باستان‌شناسان بر این باورند که اشیاء این گنجینه باید از مهم‌ترین آثار هنری تمدن ماد شمرده شوند.

۵- هخامنشیان: بدون شک این دوره‌ها را با پیدایش نخستین امپراطوری جهان و یکی از سازمان یافته‌ترین و مقتدرترین دولت‌ها روبرو می‌کند. از مهم‌ترین مکان‌هایی که می‌توان از آن‌ها به عنوان مراکز تولید هنر فلزکاری هخامنشیان نام برد باید به تخت جمشید، هگمتانه و شوش در داخل ایران اشاره کرد؛ می‌توان به جرأت ادعا کرد که هنر فلزکاری در دوران هخامنشی به اوج خود می‌رسد و زمینه بروز و شکوفایی این هنر را در دوران بعدی و حتی دوره اسلامی فراهم می‌کند.

۶- سلوکیان: هم زمان با حمله اسکندر به ایران و تصرف آن، هرج و مرج زیادی سرتاسر ایران را فراگرفت و یک فترت هنری در این زمان آغاز شد. تا این که در سال ۳۱۲ ق.م سلوکوس توانست یک حکومت مرکزی را ایجاد کند، و با توجه به اینکه یونانیان تمدن خود را برتر از دیگر سرزمین‌های فتح شده می‌دانستند، به همین خاطر مردم تمایل زیادی به هنر و فرهنگ یونانی نشان دادند. از آثار فلزی این دوره آثار کمی به دست باستان‌شناسان افتاده است. ولی آن چه قابل بیان است، این که در دوره ی سلوکیان مصرف فلزات (فلزات قیمتی) زیاد بوده است، چرا که اغلب نفوذ هلنیسم در طبقات بالای اجتماع صورت گرفته بود.

۷- اشکانیان: در این دوره نیز فلزکاری تقریباً تقلیدی از هنر و تمدن یونانی با کمی آمیختگی هنر ایرانی است، خصوصاً این تقلید در اوایل کار اشکانیان بیشتر است. چرا که اشکانیان قومی سوارکار و نظامی بودند و از هنر آگاهی چندانی نداشتند. آثار مفرغی در اواخر سلطنت اشکانیان بر خلاف دوره ی هخامنشی پیشرفت کرد و به

است. برخی دیگر از اشکالی است که فلزکاران ایرانی قرن سوم هـ.ق. ابتکار کرده‌اند و نوعی بدنه مدور کروی و گره‌دهی استوانه‌ای شکل دراز دارد و لوله آن به شکل پرند ساخته شده است و تعدادی از نمونه‌های نیشابور نیز به این فرم ساخته شده است. به طور کلی باید گفت که هنر و صنعت در اوائل اسلام در تمام زمینه‌ها ادامه راه اسلوب ساسانی بوده و در زمان سلجوقیان کامل تر شد ولی در دوره ایلخانی تغییراتی اساسی یافت.

نظری اجمالی بر تاریخ نیشابور

شهرستان نیشابور یکی از شهرستان‌های بخش مرکزی استان خراسان رضوی است که بین ۱۹° و ۵۸' عرض جغرافیایی و ۳۰° و ۵۹' طول جغرافیایی در حاشیه کویر مرکزی ایران واقع شده است. بخش اعظم این شهرستان در دشت نسبتاً وسیعی قرار دارد، که در شمال آن کوه‌های بینالود قرار دارد. بر اساس سرشماری سال ۱۳۷۵ جمعیت نیشابور ۴۱۲۹۰۴ نفر بوده که ۱۶۹۳۱۰ نفر آن (حدود ۴۱ درصد) در نقاط شهری و ۲۴۳۷۷۳ نفر (حدود ۵۶ درصد) در نقاط روستایی سکونت داشته‌اند.

نیشابور شهری است خفته در اعماق تاریخ، قرار گرفته بر چهار راه حوادث، شهری پرخاطره و عبرت‌انگیز و به گفته دکتر اسلامی‌ندوشن «کمتر شهری در سراسر ایران می‌توان یافت که به اندازه نیشابور عبرت‌انگیز و پرخاطره باشد. شهر پرشکوه و نازنینی که روزگار مانند پهلوانان تراژدی، بزرگترین عزت‌ها و بزرگترین خواری‌ها را بر آن آزموده است.» می‌توان گفت که نیشابور ققنوس شهرهای ایران است. شهری که پس از هر بار مردن دوباره زنده شد و نفس کشید، شهری که حدود ۱۹ بار بر اثر زلزله و حمله دشمنان ویران شد ولی باز هم پابرجا ایستاد. شهری که تاریخ آن را باید از گوشه و کنار کتاب‌های کهنه و سفال‌های ارزشمند موزه‌های بیگانه و سنگ قبرهای شکسته فراهم آورد. شهری پرآوازه که در گذشته به نام‌های گوناگون نظیر رثونت، تمام آباخشته، ابرشهر، ایرشهر، ایران شهر، نوشاپور، نیوه شاپور و ... از آن یاد شده و اکنون به نیشابور معروف است. نام نیشابور در کهن‌ترین دفتر ایرانی یعنی اوستا به صورت «ائونت» آمده که به معنای دارنده جلال و شکوه است. در کتیبه شاپور اول در کعبه زردشت (۲۶۲ م) به عنوان یکی از قدیمترین سندهای ثبت شده از این شهر به نام «تمام آباخشته» یاد شده است.

قدمت نیشابور بر اساس حفاری اخیر در تپه برج به حدود ۶الی ۷ هزار سال ق.م برمی‌گردد. ولی بیشترین دورانی که از نیشابور دو متون تاریخی صحبت شده است مربوط به زمان ساسانیان می‌باشد.

سوریه، عربستان و فنیقیه صادر می‌شد.

۸- ساسانیان: از زمان هجوم اسکندر به مشرق زمین تا روی کار آمدن ساسانیان، در تاریخ هنری ایران یک نوع خلاء مشاهده می‌شود، آثار هنری سیمین و گاهی زرین این دوره که تاکنون کشف شده، مهارت و سلیقه خاص هنرمندان این عصر را نمایان می‌کند. مضمون تصاویر این دوره تأثیر مستقیمی بر هنر دوران اسلامی داشت.

۹- دوره‌ی اسلامی: باید به عنوان امر بدیهی بپذیریم که با هجوم قومی بر قوم دیگر اصولاً دوره‌ای از فترت و انحطاط بر قوم غالب می‌گردد. همان طور که ملاحظه گردید با هجوم سلوکیان و تا آمدن ساسانیان ما دوره‌ی فترتی را در هنر ایرانی داشتیم. با هجوم قوم عرب به ایران زمین که هیچ رنگ و بویی از هنر و تمدن نداشتند، هنر این سرزمین دوباره و به مدت دو قرن دچار رخوت و فترت شد. با ورود اعراب بیشتر هنرمندان یا از کشور مهاجرت کردند و یا این که در گیرودار درگیری‌ها از بین رفتند. کسانی که اقدام به سفر کرده بودند به سمت خراسان و ماوراءالنهر آمده و در آن جا سکنی گزیدند. با توجه به اینکه مردم به علت جنگ دچار فقر و نداری شدند و استقبال چندانی از اشیاء فلزی نمی‌کردند و دیگر این که دین اسلام ساخت هر گونه ظروف فلزی گران بها را ملغی اعلام کرده بود، به همین خاطر حدود ۲۰۰ سال در این سرزمین بیشتر ظروف از مس، مفرغ و به طور کلی فلزات ارزان قیمت بود، ولی با ظهور سامانیان دوباره این صنعت (فلزکاری) به حرکت افتاد. با قیام سرداران خراسان و نابدی حکومت امویان خلافت به بنی‌عباس رسید و نفوذ فرهنگ ایرانی در آثار هنر جهان اسلام بیشتر شد.

آن چه مسلم است ادامه اسلوب تزئینی ساسانی در فلزکاری اوائل دوره اسلامی به ویژه در فلزکاری قابل مشاهده است. ظروف نقره با تصویر حیوانات و پرندگان یک دسته مهم از فلزکاری ساسانی دوره‌ی بعد از ساسانی را تشکیل می‌دهد. یکی از مشهورترین حیوانات فلزکاری ساسانی حیوان عجیب‌المال داری شبیه به سیمرغ است که بخشی از آن شیر و سگ و قسمتی هم پرند بوده است.

برنزکاری اوائل اسلام شامل ظروفی است از قبیل سینی و ابریق و آبخوری به شکل حیوانات و پرندگان، در بعضی از سینی‌ها تأثیر نقوش ساسانی به قدری قوی است که آن را به دوره قبل از اسلام نسبت می‌دهند. ابریق‌های برنزی دوره ساسانی گاهی ساده و گاهی با تزئین برجسته یا قلم زده بوده و اغلب به سبک دوره‌ی ساسانی

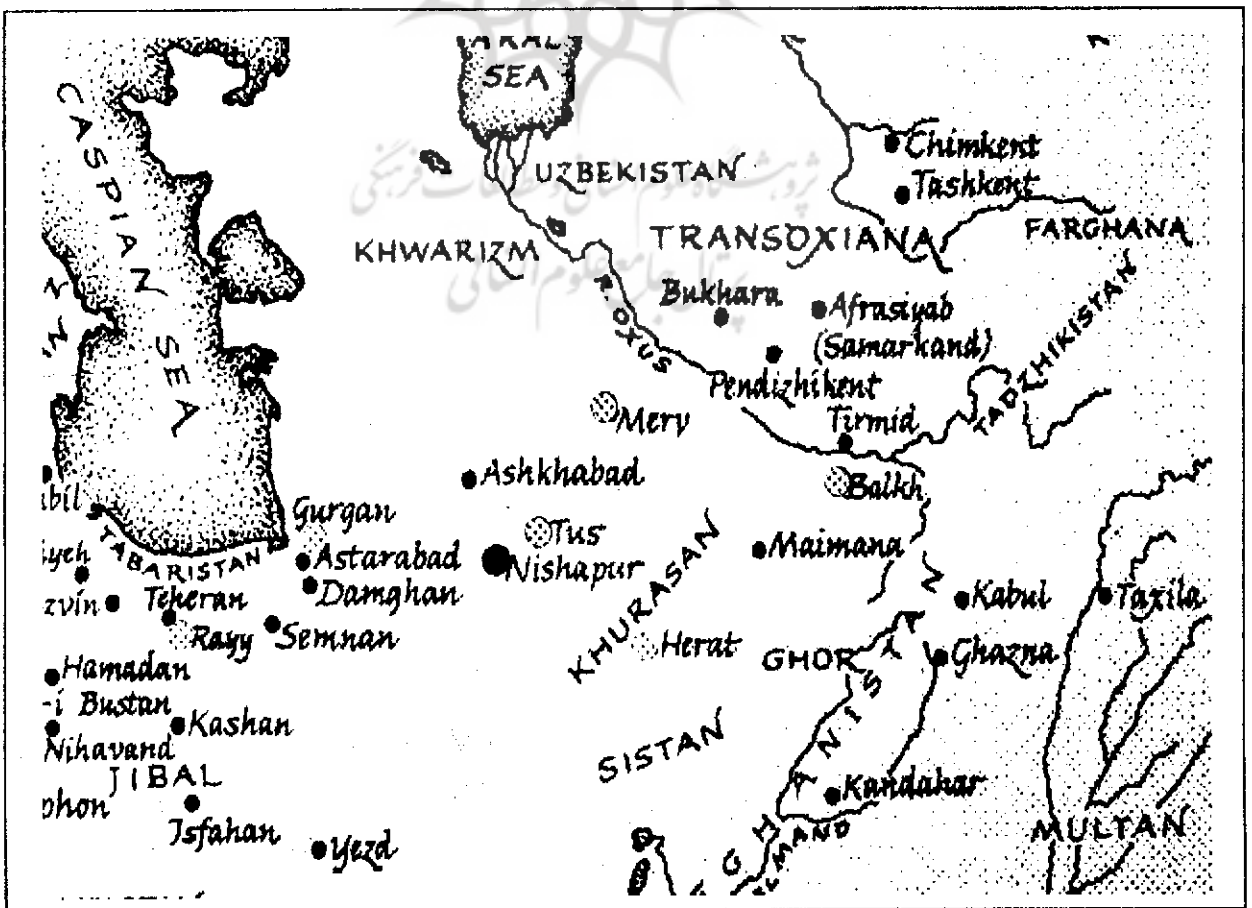
سال ۵۳۸ (یا ۵۴۸) هـ.ق و نیز جنگ‌های داخلی که بین محلات مختلف شهر به علت اختلافات مذهبی و مسلکی، پیش آمده بود، بارها ویران شده و یا آسیب‌های فراوان دیده و دوباره به همت حاکمان سخت‌کوش این شهر به عنوان یکی از مراکز مهم سیاسی، علمی و فرهنگی خراسان بزرگ خود نمایی کرده است. و پس از حمله مغول در سال ۶۱۸ هـ.ق دیگر نیشابور نتوانست به آن شکوه و عظمت دوران گذشته برگردد.

پیشینه کاوش‌های باستان‌شناسی نیشابور:

اولین انگیزه کاوش‌های باستان‌شناسی در نیشابور به اوایل قرن حاضر می‌رسد. توجه متون دوره اسلامی به زبان‌های اروپایی و گزارش‌های سیاحان قرن ۱۹ و اوایل قرن ۲۰ درباره نیشابور و هم چنین خروج تعدادی از اشیاء فرهنگی این شهر به خارج از ایران باعث جلب نظر تعدادی از کاوش‌گران خارجی به این محل گردید. برای اولین بار یک هیأت آمریکایی از طرف موزه متروپولیتن به سرپرستی چارلز ویلکسون و با دستگیری جوزف اوتین و والترهاوزر، به استناد گفته‌های مورخان و جغرافی نویسان دوران اسلامی و به امر کشف آثار دوران ساسانی عازم نیشابور شدند و کاوش‌های خود را از

چنان که گفته می‌شود، در میان آتشکده‌های بسیاری که در ایران بوده است، سه آتشکده، اهمیت برتر و ویژه‌ای داشته‌اند که یکی از آن‌ها آتشکده آذر برزین مهر (آتشکده کشاورزان ایران زمین) واقع در کوهستان ریوند در شمال غربی نیشابور بوده است. وجود این آتشکده ی بزرگ و نامی در این ناحیه، خود نمایان گر اهمیت موقعیت نیشابور به عنوان یکی از پایتخت‌های مذهبی و یا یکی از مراکز مهم فرهنگی سیاسی در دوران اوج آیین زردشت در ایران باستان (ساسانیان) می‌باشد.

نیشابور در اوایل اسلام با قیام سردار شورش خراسان یعنی طاهر بن حسین، مشهور به طاهر ذوالیمینین که در جنگ مأمون با برادرش امین، وی را به پیروزی رسانده بود و به پاداش آن، حکومت شرقی ایران را در سال ۲۰۵ هـ. گرفته بود، برخورد می‌کند. وی اولین سلسله‌ی نیمه مستقل ایرانی را پس از حمله اعراب به ایران (به نام سلسله طاهریان) به وجود آورد. به طور کلی اگر چه نیشابور در طی قرن‌های سوم تا هفتم هجری دارای موقعیت بسیار ممتاز حکومتی، تجاری و بازرگانی بوده است، لیکن در این دوران به دلیل بروز جنگ‌های پیاپی نظیر رقابت حاکمان محلی، تخریب و تصرف آن توسط پادشاهان و امیران سلسله‌های مختلف تهاجم اقوام غز، زلزله‌های سال‌های ۲۴۲، ۵۴۵، ۶۰۵ هجری قمری، آتش‌سوزی



به این امر، مشکل است که در این باره (صنعت و هنر) این منطقه به ویژه در اوایل دوران اسلامی سخن بسگویم. بسا توجه به کسوتان مای انجام شده و اطلاعات کمی که در این مورد موجود است، می‌توان گفت تاکیلا یکی از مراکز شکوفا در پیش از اسلام بوده است و بسفدان هم در یکی از اسامی یکس از شهر قرن تولید کنندگان ظروف نقره‌ای بوده است. یکی از این شهرها در منطقه خراسان، نیشابور بوده است و آن چه سبب شده که از نیشابور به عنوان مرکز فلزکاری شمال شرق ایران نام برد به چند دلیل است:

۱- قرار گرفتن بر سر راه جاده ابریشم و وجود بازرگانان در این شهر که علاقه مند به تجارت با مناطق دور دستی چون مرو، بلخ، جرجان و ری بوده و نیشابور حالت مرکزیت را داشته و اغلب اشیاء از این منطقه به مناطق دیگر صادر می‌شده، که در کاوش‌های انجام شده این قضیه ثابت شده است.

۲- وجود جمعیت زیاد نیشابور در آن زمان که خواهان کالاهای مورد نیاز زندگی بوده اند.

۳- وجود معدن نقره، مس، آهن و ... در کوه‌های نوقان در نزدیکی نیشابور و هم چنین معادن دیگر در شهر توس.

۴- نیشابور در قرون اولیه ی اسلامی به عنوان یکی از پایتخت‌های ایران تلقی شده و به همین جهت اغلب هنرمندان از نقاط دور دست به آن جا عزیمت می نمودند.

فلزهای به دست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی نیشابور:

این فلزها به چهار دسته تقسیم می شوند:

۱- نقره و طلا (بعضی از ظروف نقره ای اما با آب طلا پوشانده شده اند).

۲- برنز

۳- سرب

۴- آهن

تعدادی از این اشیاء شخصی هستند از قبیل: ابزار طلسم، زنگوله، انگشتر، گوشواره و تعدادی اشیاء برنزی مانند: کاسه،

پارچ، عودسوز، قاشق، وزنه و ... است.

سال ۱۹۳۵ شروع کردند و تا سال ۱۹۴۰ ادامه دادند. با شروع جنگ جهانی دوم این کاوش‌ها متوقف شد و مجدداً برای یک فصل در سال ۱۹۴۷ ادامه یافت. محل کاوش‌ها، تپه سبزیوشان، تپه مدرس، تپه تانکستان و قنات تپه بود. زلزله‌خیز بودن در مورد انگیزه این کاوش‌ها می‌تواند علت اصلی محل به علت اشارات بسیاری که در سالی‌های قبل از این بیان شده بود است. باید کردید، این اشارات حاکی از این است که نیشابور در دوره ساسانی ساخته شده و برای چندین قرن در دوره ی اسلامی شهر مهمی به شمار می‌رفته و هنر و صنعت پیشرفته‌ای داشته است.»

دومین برنامه مهم حفاری پژوهشی را وزارت فرهنگ و هنر سابق به منظور مطالعه کوره‌های سفالگری نیشابور برنامه‌ریزی کرد و انجام آن برعهده آقای سیف ... کامبخش به مدت ۲۲ روز در اسفند ماه سال ۱۳۴۷ نهاده شد. وی در طی کاوشی که انجام داد موفق به کشف چهار کوره ی سفال‌گری گردید که متعلق به دوره ی سلجوقی است. هم چنین ریچارد بولیت در سال ۱۹۶۶ نیز موفق به بازسازی محلات قدیم نیشابور گردید.

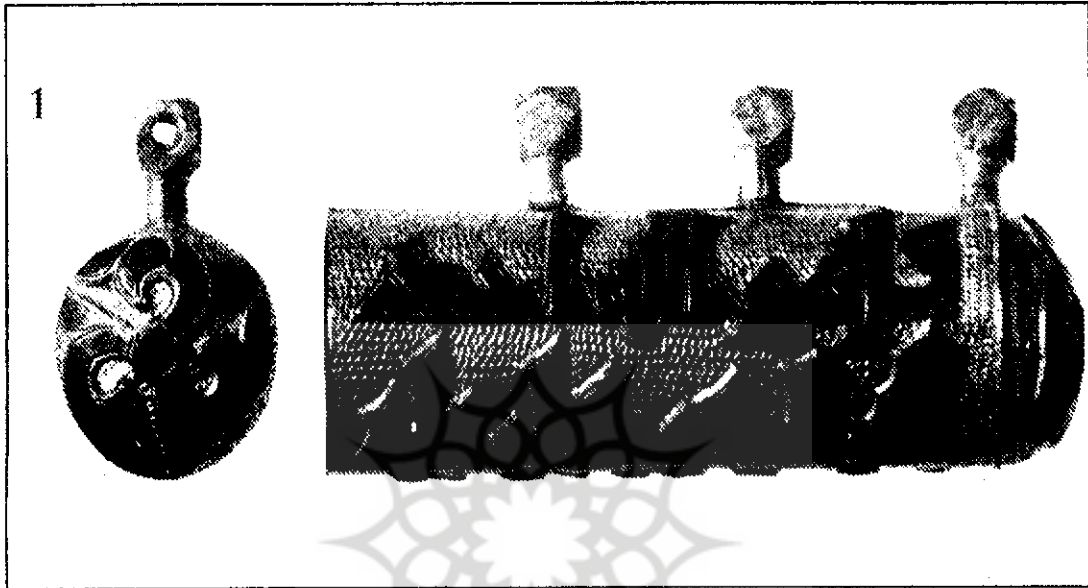
معاونت پژوهشی سازمان میراث فرهنگی کشور به منظور تعیین حریم محدوده شهر باستانی نیشابور برنامه‌ای را تدارک دید و انجام آن را به محمود موسوی سپرد. هیئتی تحت سرپرستی آقای موسوی در پائیز ۱۳۶۷ ضمن تعیین حریم شهر موفق به کشف بقایای یک حمام از دوره سلجوقی و خاکبرداری آن و کشف یکی از محلات مسکونی شادیاخ و کشف ۲۶ سکه نقره ایلخانی که عموماً ضرب نیشابور بوده، شدند. انجام حفاری‌ها و پژوهش‌های مذکور منجر به کشف آثار مهم، معماری، تزیینات بنا، حجاری، گچ بری، نقاشی دیواری، مساجد، مدارس، حمام، خانه‌های مسکونی، سفال، فلز، شیشه، سکه و آثار دیگری از دوران اسلامی گردید. با کشف این آثار محققان خارجی و داخلی مطالعاتی را بر روی آن‌ها آغاز کردند و نتایج تحقیقات خود را به صورت مقاله، کتاب و گزارش در داخل و خارج از کشور در دسترس علاقمندان قرار دادند.

فلزکاری نیشابور (قرون اولیه ی اسلامی)

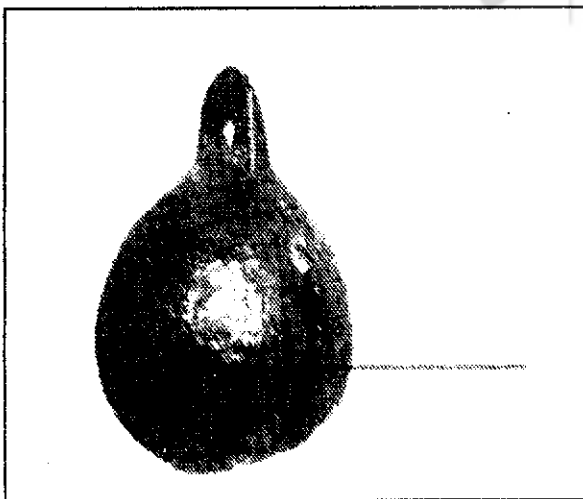
خراسان، از جمله ایالت‌هایی بوده که اغلب صنایع در آن رونق داشته و جاده ابریشم از آن عبور می‌کرده است، اما تلاش در خور و شایسته ای برای شناخت گذشته آن صورت نگرفته است و با توجه

اشیاء نقره ای و برنزی شخصی

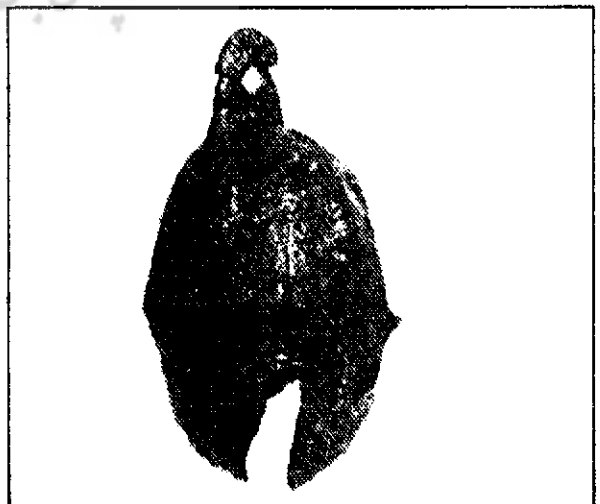
۱- محفظه دعا (طلسم): یکی از باشکوه ترین اشیائی است که در حفاریات نیشابور به دست آمده این نمونه که با کتیبه ای قرآنی تزئین شده در یک دیوار در تپه مدرسه کشف شده است، این نوع شی از اوایل اسلام تاکنون مورد استفاده قرار می گرفته و حتی نمونه ای از آن از جنس طلا مربوط به قبل از اسلام در تل محوظ در میان رودان که همزمان با سلسله ساسانی است به دست آمده که گویای قدمت بالای آن است.



۲- زنگ (زنگوله): از این نوع شی در ری، استخر و سیراف مشاهده شده ولی بهترین آن ها از نیشابور به دست آمده و به دو گروه تقسیم می شوند: الف) گرد و کروی ب) کله قندی

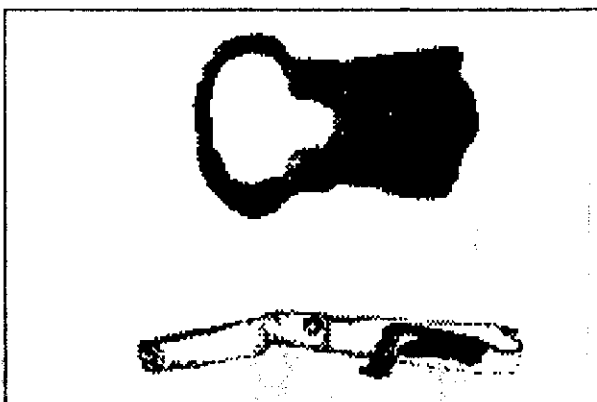
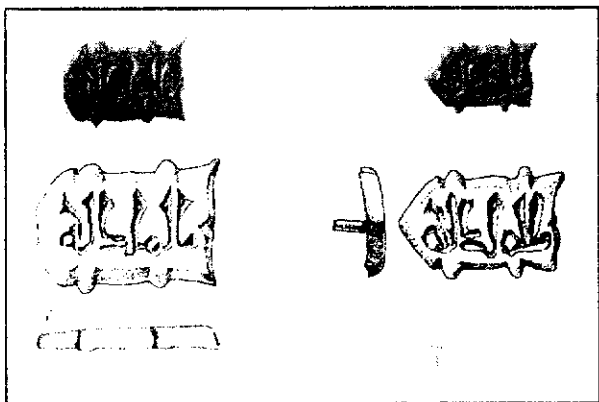
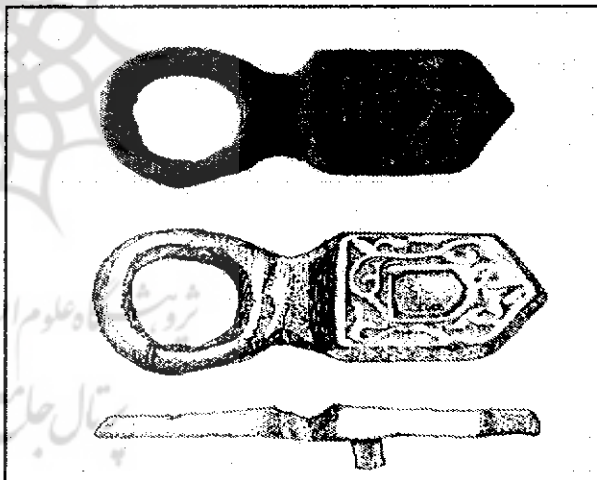
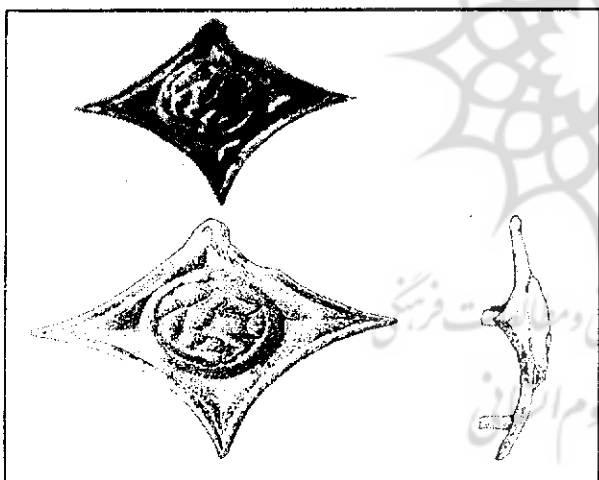
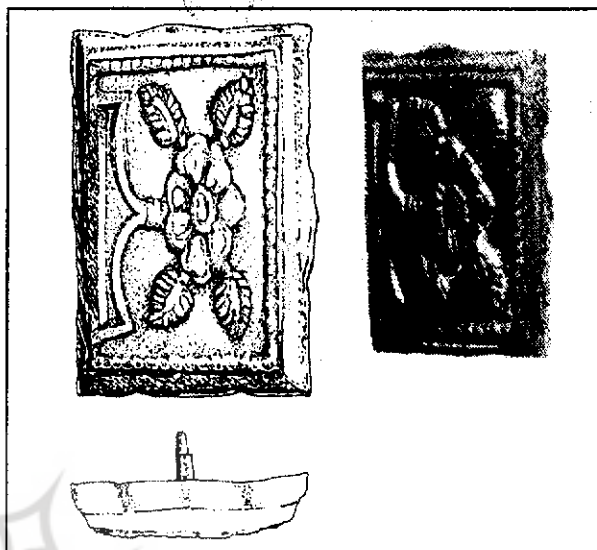
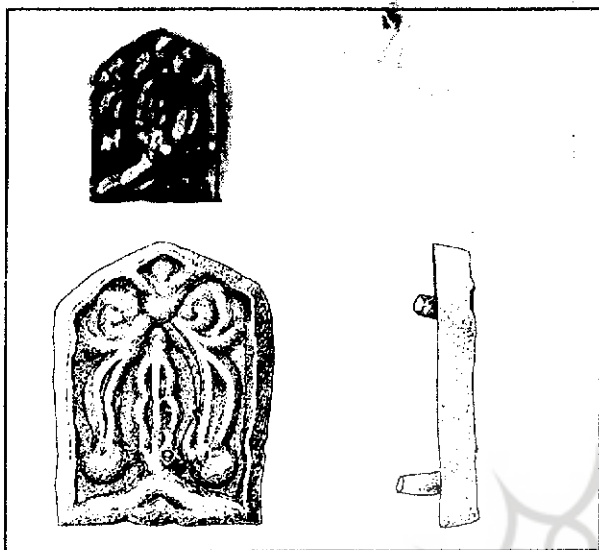


گرد و کروی

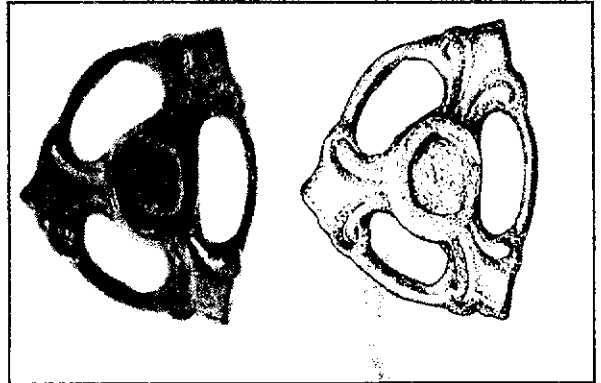
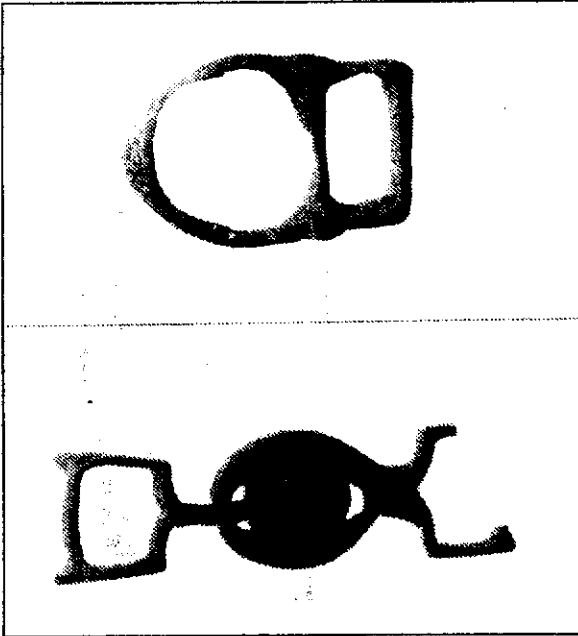


کله قندی

۳- قلاب کمربند: در قبل از اسلام در دوران پارتنی و ساسانی دیده شده است به عنوان مثال در طاق بستان بر روی کمر شاپور دوم مشاهده می‌شود. نمونه‌های نیشابور از برنز می‌باشند و در بعضی موارد با آب طلا و همراه با خط کوفی (کلمه الملک الله) تزئین شده اند و این احتمال داده می‌شود که منشأ اصلی این کمربندها آسیای صغیر و آسیای مرکزی می‌باشد، بعضی از آن‌ها در جهان امروزین هم استفاده می‌شوند.



انواع قلاب کمربند (سگک)

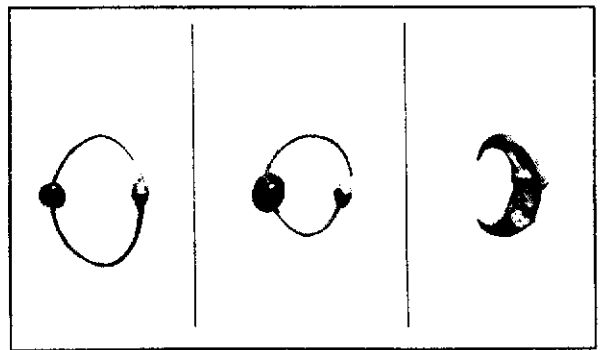
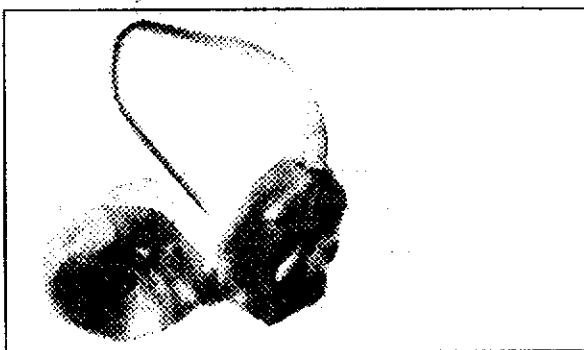


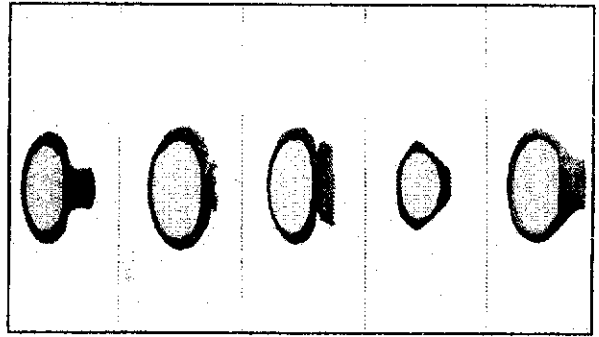
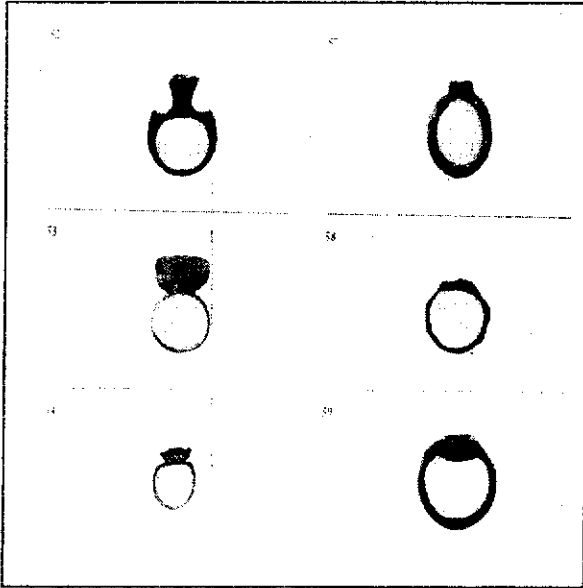
۴- قطعات تکه دوزی: این نوع اشیاء احتمالاً برای تزئین در و دیوار یا جزئی از شی بزرگتری بوده اند که از آن جدا شده اند، هرچند شبیه نمونه‌های یراق اسب است ولی با آن‌ها متفاوتند.

۵- دست بند: یک تکه دستبند طلا از نیشابور به دست آمده که به اعتقاد آقای جیمز آلن هم مانند دستبندهای دوران هخامنشیان در دو سر آن سر حیوان تعبیه شده و گویای این امر است که در این دوران از این نوع دستبندها هم استفاده می‌شده است.



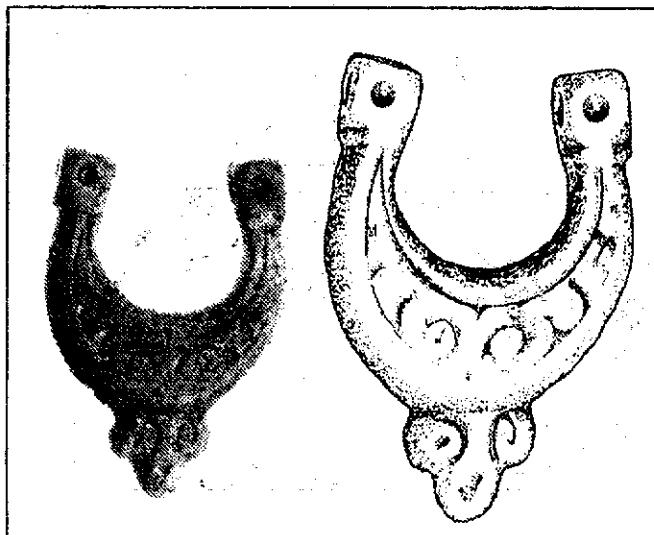
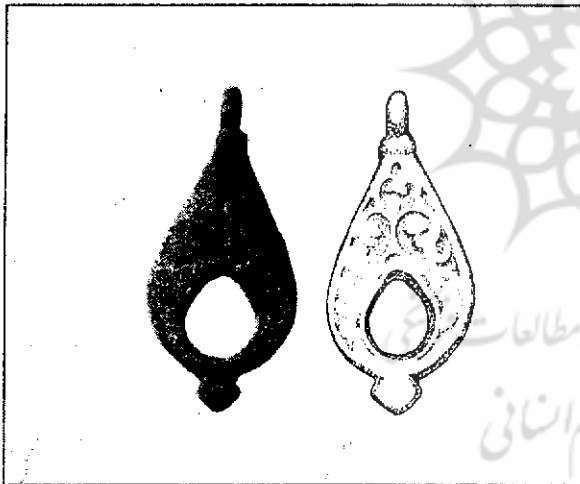
۶- گوشواره و دماغ آویز: قدمت آن‌ها به ۷۰۰۰ سال پیش می‌رسد. در تورات اشاراتی به این دماغ آویزها شده است. در آفریقا در بین اعراب بادیه نشین و در مصر هم رایج بوده است. گوشواره‌ها اغلب از جنس طلا و نقره از پنج کنت پیدا شده است، اشیاء نیشابور هم از طلا بوده اند و اغلب به صورت کره ای و یا نیم دایره (هلالی) می‌باشند.





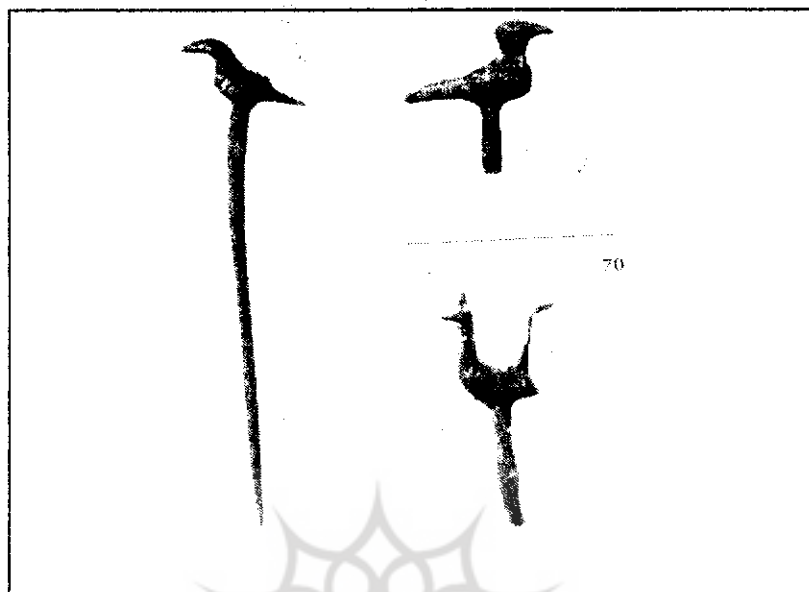
۷- انگشتر : تعداد بی شماری از آن‌ها در کاوش‌های نیشابور به دست آمده اند که بیشتر جای نگین به صورت دایره ای هستند . اغلب از جنس طلا، نقره و برنز بوده و در ری، سیراف و استخر هم نمونه‌هایی از آن‌ها به دست آمده، که احتمال می‌دهند در زمان ساسانیان نیز استفاده می‌شده اند .

۸- آویزها: سه فرم اصلی از انواع آویزها در نیشابور به دست آمده است: الف) نیم دایره ب) گلابی شکل ج) هلالی



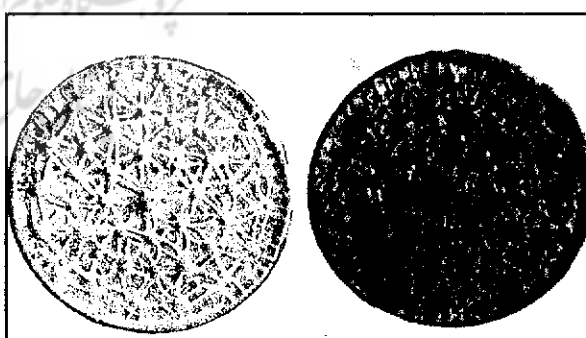
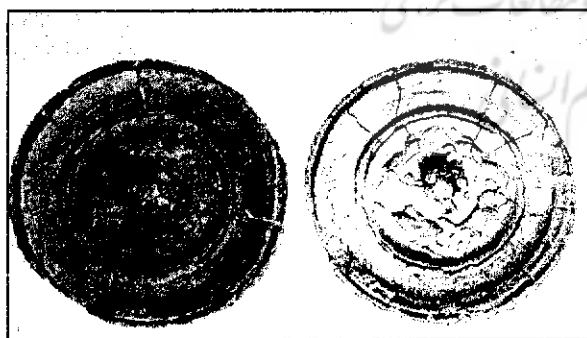
کردن مو و لباس استفاده می‌شده است. نمونه‌هایی از آن‌ها در هزاره اول ق.م در بین مفرغ‌های لرستان و هم چنین در تاکسیلا در دوره اشکانیان به دست آمده است.

۹- سنجاق سر: به طور کلی سنجاق سرها به صورت مخروطی با پیکره پرنده کوچکی در بالای آن است. از این شی برای مرتب



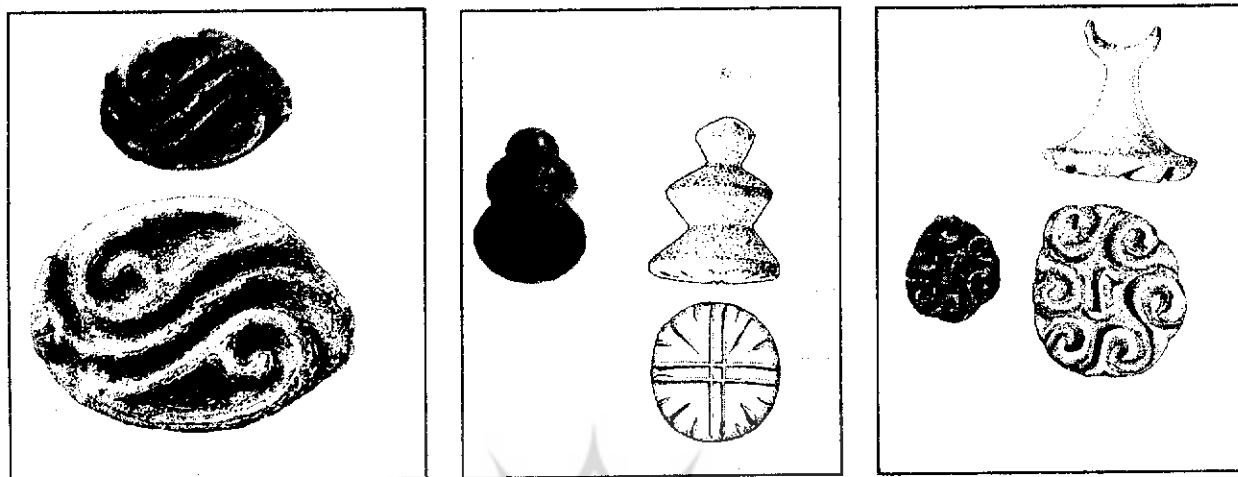
این آئینه‌ها با خطوط کوفی نیز تزئین می‌شده است که در قسمت لبه جلویی بوده است. جیمز آلن معتقد است که تعدادی از این آئینه‌ها دارای دسته‌هایی به شکل حیوان بوده اند. در نواحی اطراف ایران نیز آئینه‌هایی به دست آمده که با توجه به وجود تصاویری از اسفنجس‌ها و صحنه‌هایی از شکار، تولید آنها در ایران انجام شده است.

۱۰- آئینه مفرغی: هیچ مطالعه‌ای در مورد آئینه‌های مفرغی اوایل اسلام و چگونگی تولیدشان صورت نگرفته است، نمونه‌هایی از آن‌ها از ری، شوش، سیراف، نیشابور به دست آمده است. دو نوع تزئین آئینه از نیشابور به دست آمده، که یکی با گل ۶ پر تزئین شده و دیگری با چهار حیوان در حال فرار یا دویدن است. در بعضی موارد



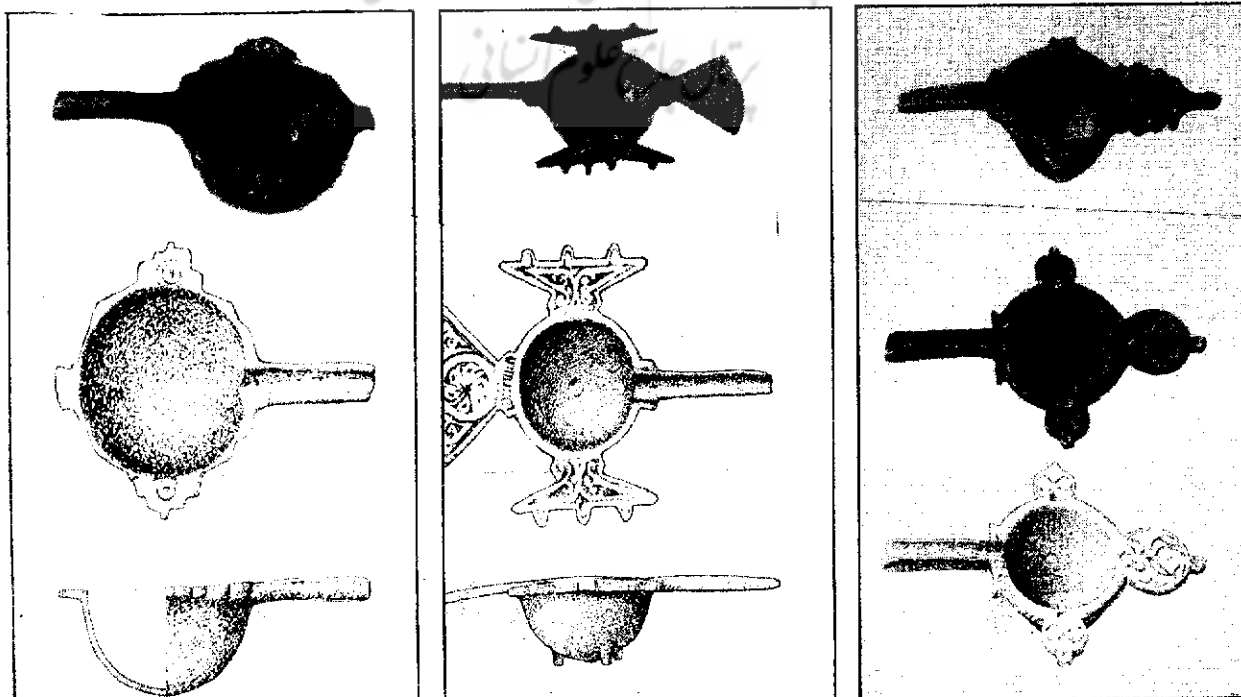
استفاده کرد. چند نوع از آن‌ها در حفريات نیشابور به دست آمده است.

۱۱- مهرها: طبق گفته‌های جیمز آلن مهرهای برنزی از جمله اشیاء قابل اعتمادی هستند که از آن‌ها می‌توان برای تاریخ گذاری



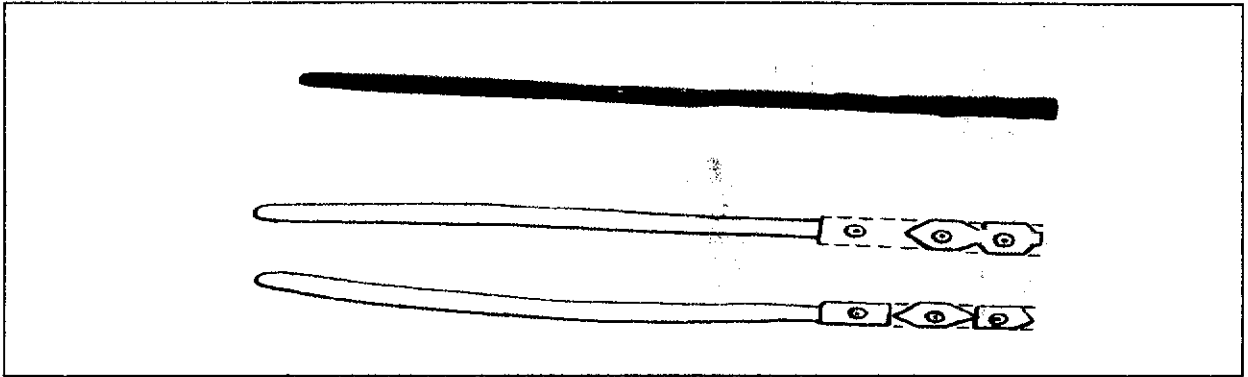
را برای پرستاران و همچنین برای چکاندن قطره چشم و بینی را انجام می‌داده است. از این نمونه علاوه بر نیشابور از ری، سیراف، شوش، استخر، قلعه یزد گرد و... نمونه‌هایی به دست آمده است. منشاء این نوع ظروف را در هزاره سوم ق.م مصر دانسته اند که از مرمر ساخته می‌شده است.

۱۲- شبه‌هاون‌ها: اشیائی با بدنه کروی شکل، دسته و ناودان‌های عمودی یا لبه تخت، که در بعضی موارد آن‌ها را چراغ (پیه سوز) می‌نامیدند به این خاطر که لوله بلند آن‌ها نخ، یا فتیله را نگه می‌داشتند، که البته کمتر استفاده می‌شده است. این احتمال نیز وجود دارد که کار پستانک بچه، وسیله ای برای خوراندن دارو



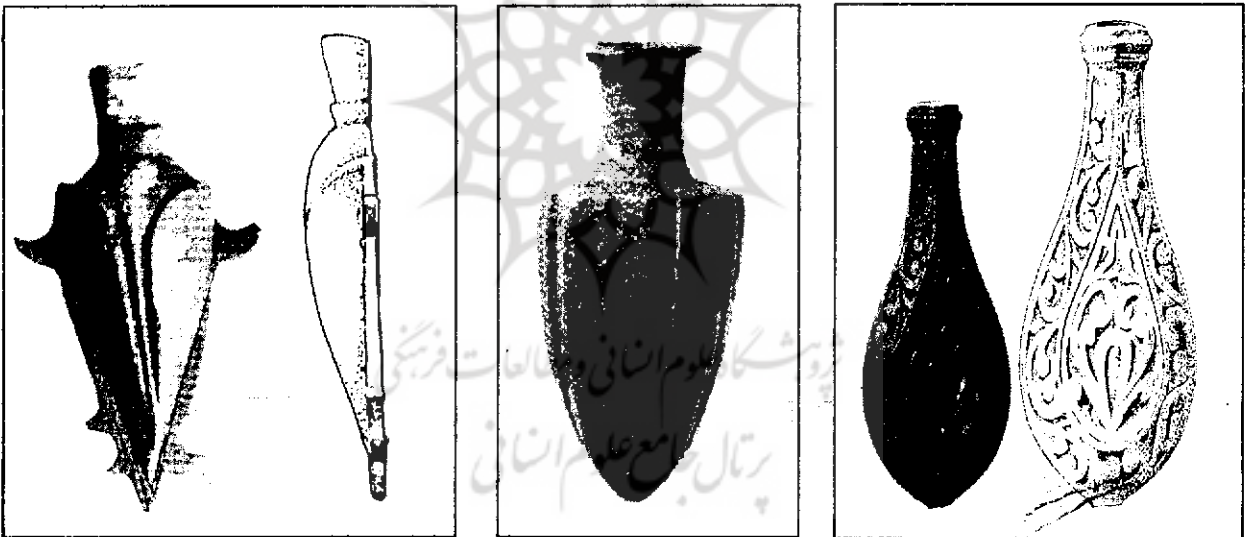
و چهارم هجر یدر ایران نمونه هایی از آن ها دیده می شود و منشاء آن را یونان می دانند، نمونه هایی از آن ها در شهر پارتی تاکسیلا به دست آمده است .

۱۳- چوب سرمه : از جنس برنز است، دردو نوع تولید می شده، تزئین شده و تزئین نشده، اغلب تزئینات در قسمت دسته و با مقطع مربع ولوزی (چهار گوش) ساخته می شده اند . در سده های سوم

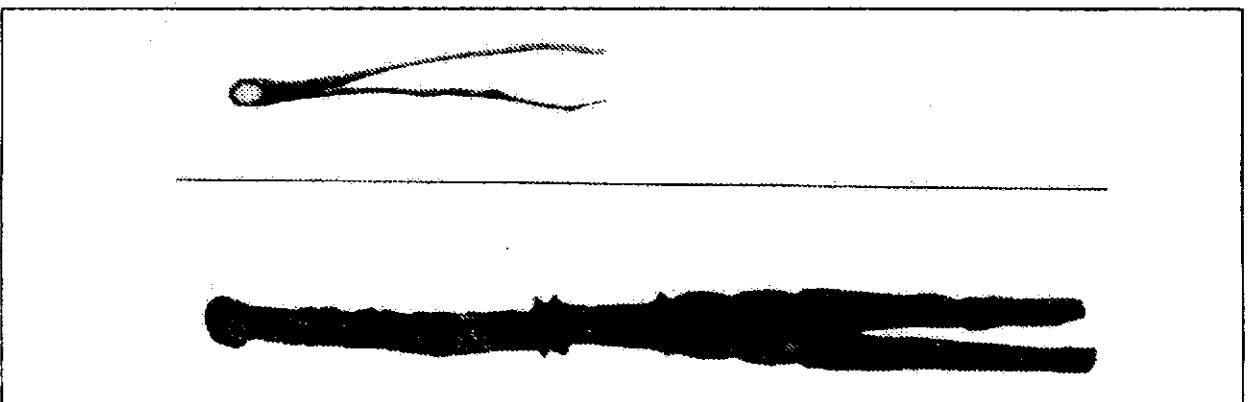


۱۴- سرمه دان : به شکل مخروطی با پایه های زاویه دار و در اوایل اسلام این سرمه دان ها را از شیشه می ساخته اند و پاریسیان آن ها را مصریان وام گرفته اند.

بعضی موارد به فرم حیوانی هم ساخته شده اند. در قبل از اسلام و



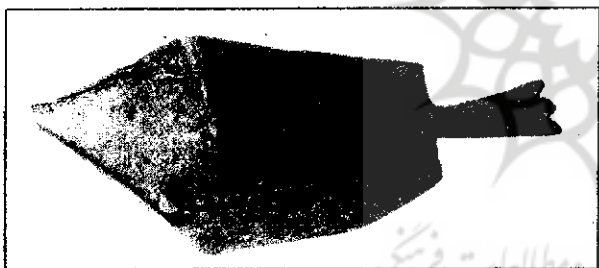
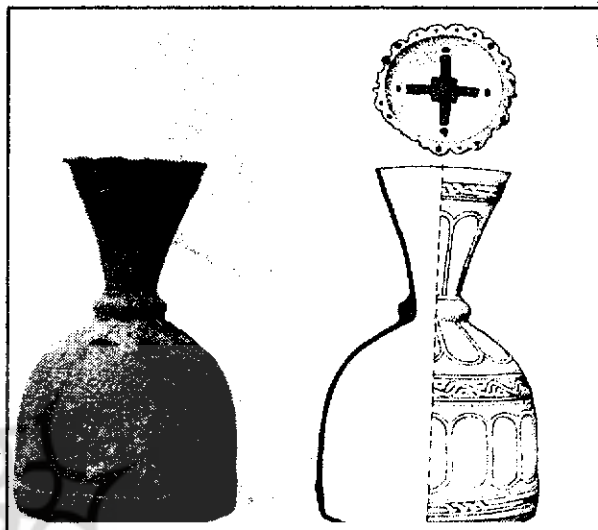
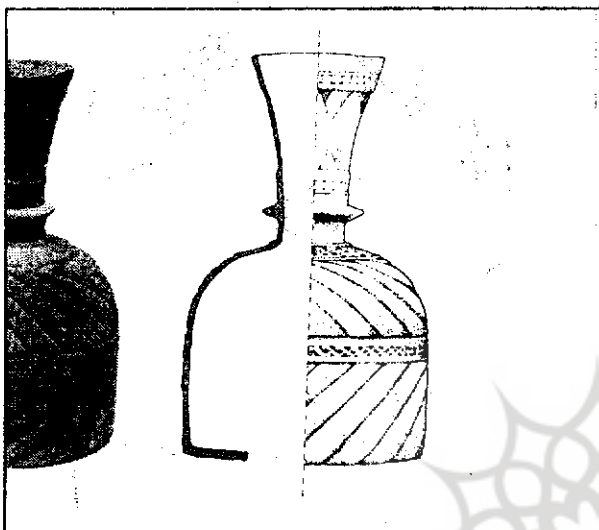
۱۵- منقاش (انبرک) : این انبرک ها به صورت وسیعی در خاور میانه و روم مورد استفاده قرار گرفته اند، از جنس مس یا برنز و به اشکال مختلفی ساخته می شده اند، هر چند نوع آهنی آن در تاکسیلا به دست آمده است.



اشیاء خانگی:

سبک به دست آمده است. از طرف دیگر می‌توان گفت که ظروف شیشه‌ای که در غرب تولید می‌شده اند الگویی برای ظروف برنزی اوایل اسلام بوده اند. گویا تولید این ظروف در قرون ۶-۷ هجری یکی از پررونق‌ترین اشیاء تجاری در نیشابور بوده است.

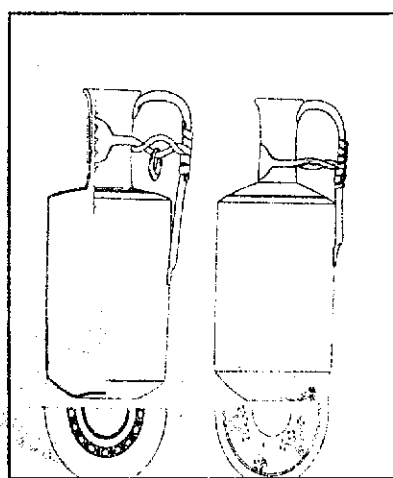
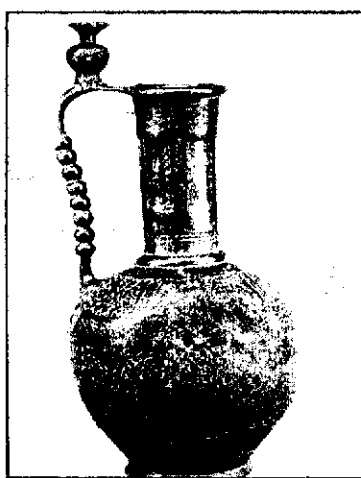
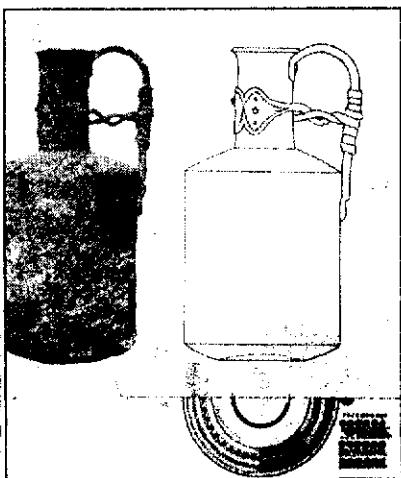
۱- بطری: به صورت بیضوی و کروی و از جنس برنز یا دو یا سه ردیف تزئینات می‌باشند. این ظروف در اوایل اسلام رایج بوده اند و منشاء آن‌ها به زمان ساسانیان می‌رسد که ظروفی نقره‌ای به این



۲- ظرف پنج ضلعی کوچک دسته دار

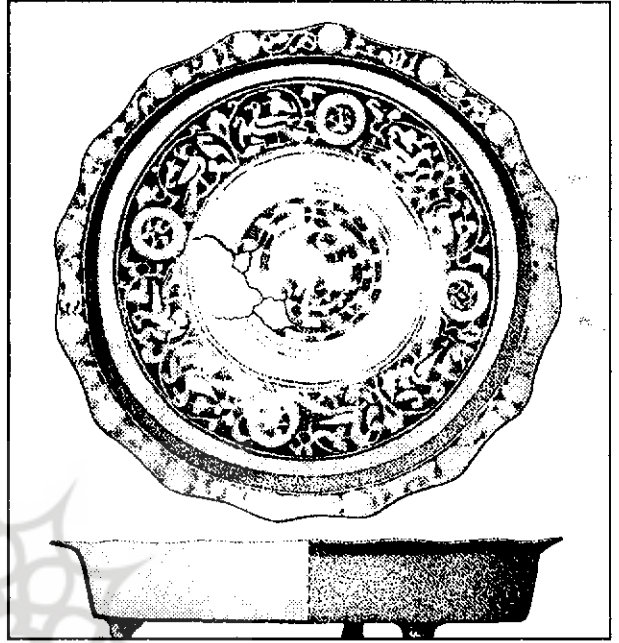
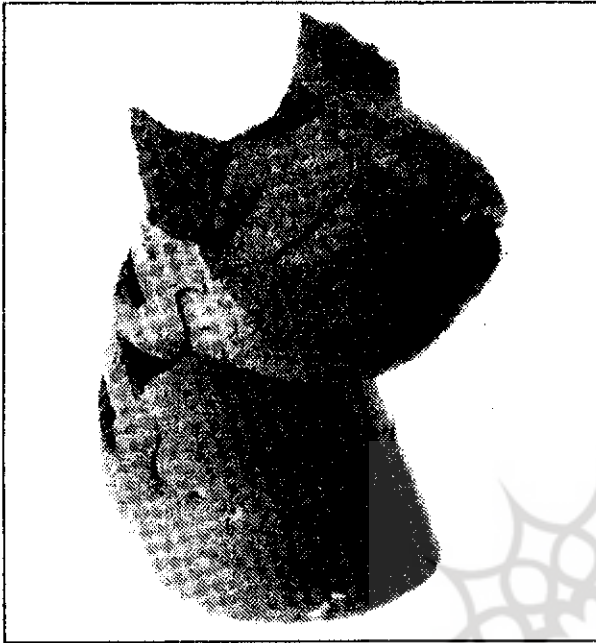
گاهی به دور گردن پیچیده می‌شده و گاهی مزین هم می‌شده است. از این نوع ظروف در شوش هم به دست آمده است. ویلیکینسون تاریخ این نوع ظروف را مربوط به قرن ۳ هجری می‌داند.

۳- ابریق، آفتابه یا آبریز: دو نوع از این ظرف در نیشابور به دست آمده است، که نوع رایج‌تر آن دارای بدنه‌ای استوانه‌ای، که با یک فلز نازک ساخته شده است. دسته به بدنه پرچ یا جوش می‌شده است، دسته



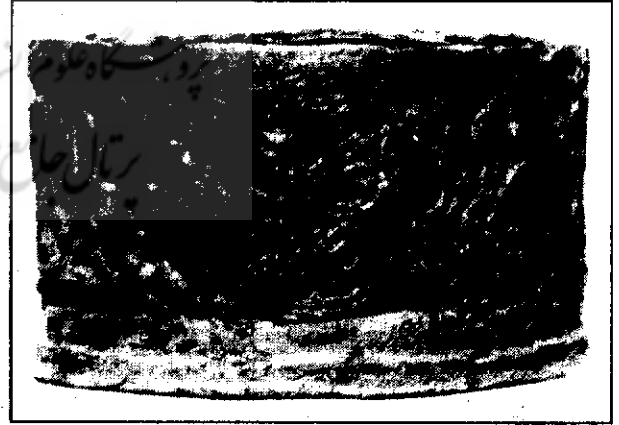
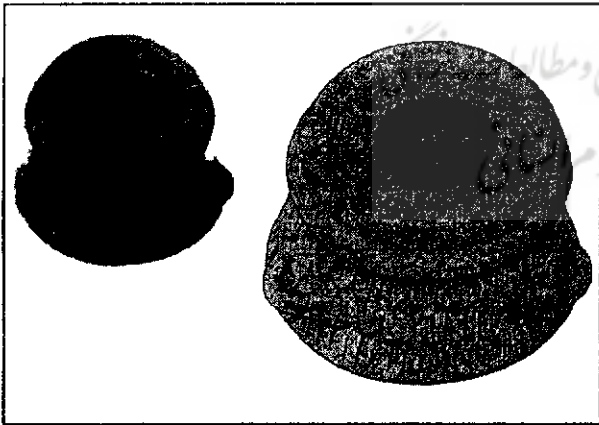
شکل شیر ساخته می‌شده است. دیگری به شکل پرندگان با نقوش اسلامی ساخته می‌شده‌اند و قسمت لبه با خطوط کوفی و ساقه‌های طوماری تزئین می‌شده‌اند.

۴- عود سوز: دو نوع رایج در این منطقه (ایالات شرقی سامانیان) تولید می‌شده است، یکی به صورت سرو گردن یک جانور و در بعضی موارد دسته این عود سوزها به شکل جانوران و در اغلب موارد به

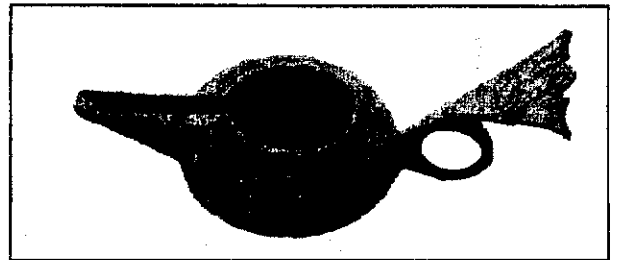
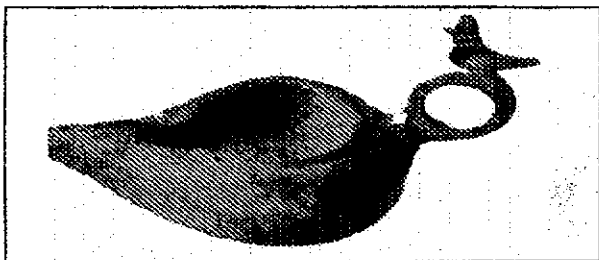


گفته‌اند آن مربوط به قرون میانه اروپا (سلجوقی - ایلخانی) هستند.

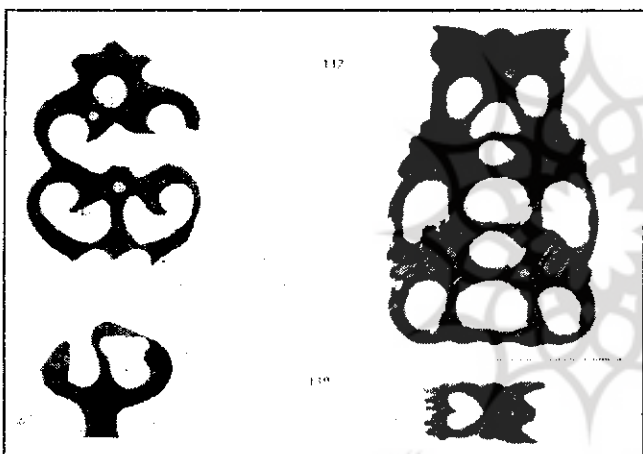
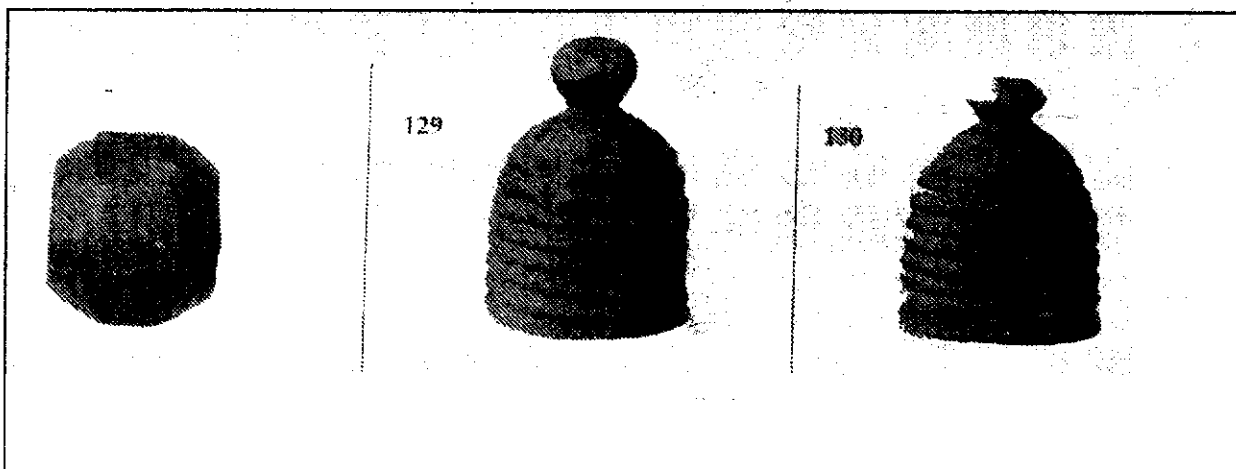
۵- دوات: در قرون اولیه‌ی اسلامی این دسته اشیاء از جنس برنز و در بعضی مواقع از شیشه و بدل چینی ساخته می‌شده است، و طبق



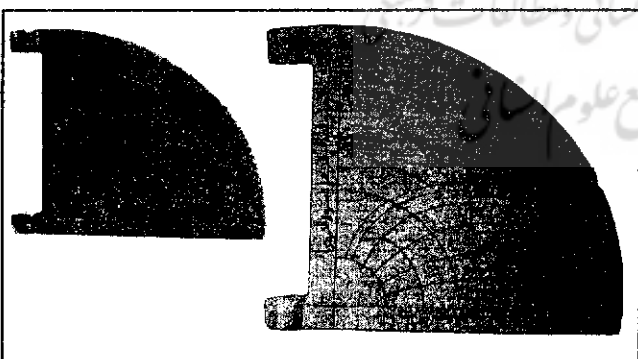
۶- پیه سوز: چهار نوع پیه سوز از جنس برنز به دست آمده است: الف) بدنه گرد ب) گلابی شکل ج) بدنه کاسه ای د) جانوری شکل



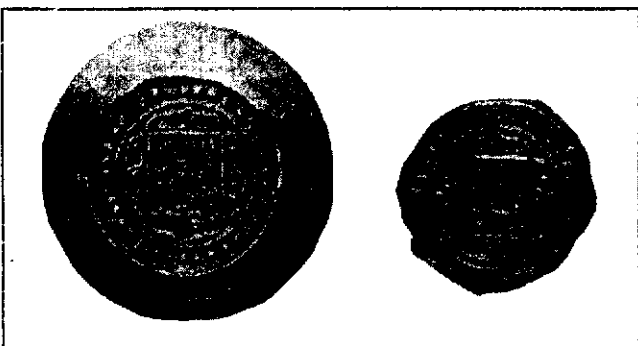
۷- وزنه: در انواع مختلف از نیشابور به دست آمده و این وزنه از جنس برنز هستند و از ۹ گرم به بالا دیده شده است.



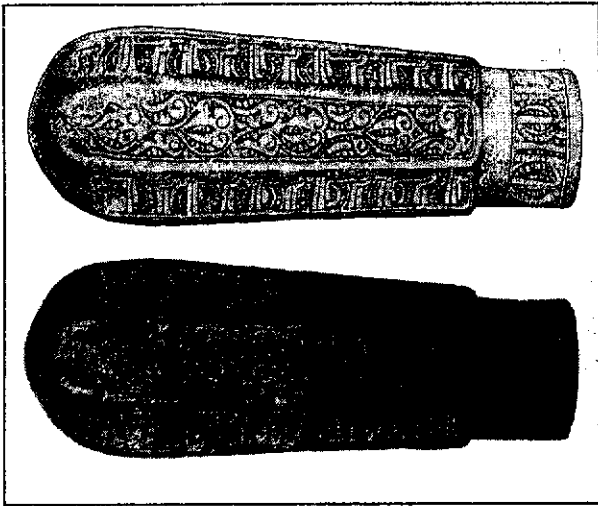
۸- یراق اسب: شاهد عینی و قطعی برای کاربرد آن‌ها به عنوان یراق اسب به دست نیامده است. از جنس برنز، نقره، طلا ساخته شده اند. اعتقاد بر این است که این‌ها در فرش بازرگ نیز طراحی شده اند.



۹- ابزار علمی: از جنس برنز ساخته می‌شده اند و زمان را بر اساس حرکت نور خورشید نشان می‌دهند و با حروف ابجد علامت گذاری شده اند.



۱۰- قالب سکه: از جنس برنز ساخته شده و بر روی آن حروف کوفی با مضمون «لا اله الا الله» تزئین شده و در اطراف آن نام چهار خلیفه (عمر، ابوبکر، عثمان، علی) آمده است و احتمال می‌دهند که هم دوره تیموریان (زمان حکومت شاهرخ) بوده که در هرات و سمرقند ضرب شده اند.



۱۱- سرگرز: این سرگرزها از برنز ساخته شده و کاربرد سلاح داشته اند، یک نمونه شبیه به این‌ها از قاهره به دست آمده است. سرگرزها با خط کوفی و نخل تزئین شده اند و براساس تزئینات می‌توان آن‌ها را مربوط به قرون ۷ و ۸ ق. دانست.

نتیجه گیری:

آقای جیمز آلن در کتاب فلزکاری نیشابور منشاء اغلب اشیاء به دست آمده از حفاری‌های دوره اسلامی نیشابور را به خارج از سرزهای ایران نسبت داده است، به عنوان مثال منشاء آبریز را به مصر و یونان نسبت داده است و می‌گویند که ظروف شیشه‌ای و فلزی در یونان ساخته می‌شده‌اند و از طریق تجارت وارد ایران شده است، ولیکن در پایان بایستی متذکر شویم که به نظر نگارندگان نظریه فوق نمی‌تواند مورد قبول افتد، بدین خاطر که معادن اصلی ساخت اشیاء فلزی فوق در حومه نیشابور و به طور کلی ایران موجود بوده و می‌باشند. اشیاء مورد نظر از ابتدا منشاء کاملاً ایرانی داشته است. البته این نکته را نیز باید ذکر کنیم، که شاید ما در بعضی مواقع هنرهایی را از جای دیگری وام می‌گرفتیم، ولی مقلد محض نبوده ایم و سبک و الگوی ایرانی نیز سهم به‌سزایی داشته است.

کتابشناسی:

- ۱- احسانی، محمدتقی، ۱۳۶۸، هفت هزارسال هنر فلزکاری در ایران، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
- ۲- بیانی، سوسن، ۱۳۷۹، جزوه درس فلزکاری، دانشگاه تهران
- ۳- ریاضی، محمد رضا، ۱۳۷۱، نیشابور از دیدگاه باستان‌شناسی، مجله باستان‌شناسی و تاریخ، سال ششم، شماره اول و دوم.
- ۴- دیمانند، س.م.، ۱۳۶۶، راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه عبد... فریار، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی
- ۵- طاهری، علی، ۱۳۸۴، درآمدی بر جغرافیا و تاریخ نیشابور، ابرشهر

6-Jams W.Allen. 'Metalwork of the Early Islamic Period', Newyork , The Metropolitan Museum of Art, ۱۹۸۲

7-Richard Buliet , 'Medieval Nishapur : A Topographic And Demographic Reconstracation '. Studia Iranica , Tome ۵, ۱۹۷۶ , pp.۶۸-۸۹